

УДК 378(477) (09)

НОВАКІВСЬКА Людмила Володимирівна,
кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри
української літератури, українознавства та методик їх
навчання Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини
e-mail: nlb-48@ukr.net

ПЕДАГОГИ-СЛОВЕСНИКИ ПРО РОЛЬ ЛЕКЦІЇ У ВИКЛАДАННІ ЛІТЕРАТУРИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

***Анотація.** У статті висвітлено погляди педагогів-словесників другої половини ХІХ – початку ХХ століття щодо ролі лекції у викладанні літератури. Встановлено, що методисти по-різному визначали значення лекції у викладанні літератури у середній школі. Рахуючи її, в цілому, приналежністю вищої освіти, вони підкреслювали своєрідність лекції на уроках літератури, вказуючи психологічні, дидактичні і методичні особливості застосування лекційного методу у шкільному історико-літературному курсі.*

***Ключові слова:** лекційний метод, література, словесність, педагоги-словесники, викладання літератури в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття.*

Постановка проблеми. Процес розвитку літературної освіти залежав від різних реформ, від постійної зміни планів і програм, від особистості вчителя, від бажання учня читати і бути освіченим. До того ж заважала формальність в оцінці результатів педагогічної діяльності. Ідеї енциклопедичності знань, які були властиві прихильникам класичної освіти, змагалися з ідеєю практичної спрямованості. В другій половині ХІХ – на початку ХХ століття традиція викладання літератури (словесності) базувалася на поєднанні евристичного (метод бесіди) і догматичного (лекційного) методів викладання.

Практика використання методу лекції на уроці літератури підтверджується цілою низкою праць середини ХІХ – початку ХХ століття, в яких досліджуються психологічні, дидактичні і власне методичні обґрунтування застосування лекції. У цьому контексті з-поміж інших заслуговують на увагу праці В. Герасимова, В. Острогорського, О. Сікорського, В. Данилова, О. Дорошкевича та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що проблемам розвитку теорії і практики словесності, професійної підготовки вчителя словесності в історії вітчизняної вищої школи ХІХ – початку ХХ століття присвячені праці В. Аннушкіна, О. Гетьманської, Н. Демченко, Н. Дем'яненко, Т. Зибіної, Л. Кіпнес, Ю. Мінералова, В. Майбороди, Ю. Рождественського, О. Семенов, О. Снітовського та ін. Однак методичні аспекти викладання літератури в означений період не були предметом спеціального історико-педагогічного дослідження.

Мета статті – висвітлити погляди педагогів-словесників другої половини ХІХ – початку ХХ століття щодо ролі лекції у викладанні літератури.

Виклад основного матеріалу. З часу середньовічних університетів лекція вважалася специфічною формою навчання у вищій школі. Починаючи з другої половини ХІХ століття, лекційний метод у вищій школі переживала криза. Незважаючи на практику покарання за невідвідування лекцій і, як пише В. Герасимов, «деяку помсту професорів на іспитах студентам, які не відвідували лекції, аудиторії все-таки часто-густо залишалися порожніми» [2, с. 17]. Причиною регресу лекційного методу в середині ХІХ століття називалися «успіхи книгодрукування», що зумовили масове поширення літографованих записів лекцій. Аргументація в усіх випадках була одна і та ж: читання лекцій – система застаріла, інакше до чого ж тоді винахід книгодрукування. Лекції не потрібні, раз існують книги, слухання лекцій – заняття пасивне, тоді як в заняттях наукою потрібні активність, самодіяльність, особиста ініціатива. Існувала традиція прямої заборони літографованих записів лекцій, оскільки вони нібито «позбавляли вихованців від необхідності уважно слухати лекції в амфітеатрах» [9, с. 551]. Були також відомі побажання одного з попечителів учбового округу замінити лекції систематично розташованими за програмою

курсу рефератами студентів за джерелами і основними посібниками [6, с. 340]. Засобом подолання такої «кризи» часто називали талант лектора. Проте, на думку сучасних дослідників, «... на цій підставі можна було б прийти тільки до заперечення лекційної системи навчання взагалі, оскільки система, заснована на виняткових даруваннях окремих педагогів, не могла бути придатною в масовому практичному застосуванні» [3, с. 295].

У другій половині XIX століття лекційний метод став успішно застосовуватися в старших класах середніх навчальних закладів. У цей період з'явилися психологічні і дидактичні обґрунтування застосування лекційного методу для учнів шкільного віку. Так, наприклад, В. Герасимов стверджував, що розуміння лекції залежить не від віку учня, а від його розумової напруги, тому, як би не був розвинений учень, він не в змозі буде розуміти лекції, якщо мислення його в самий момент слухання «не буде сприятливим для розвитку і успіху напруги» [2, с. 20].

Психологія лекції як форми усного мовлення була розкрита у праці психолога початку XX століття І. Сікорського «Психологические основы воспитания и обучения» (1910 р.). «Почувши усну мову викладача, – писав учений, – ми сприймаємо не прості слова, але живі, тобто слова з прихованими відтінками їх сенсу і значення. Більше того, у звуках слів і мови, в її відтінках, в прискоренні і уповільненні темпу, в наголосах, зупинках і перервах відкривається нескінченний світ почуття, що не передається одним скелетом слів» [12, с. 45–46].

Сприйняття лекції І. Сікорський пов'язує з цілою низкою нових вражень від конкретного акту живої мови, який проникає в душу і реєструється пам'яттю з усією своєю складністю. З точки зору психолога, усе чутне нами має характер багатой наочності і закріплюється тисячами асоціативних зв'язків. Високі вимоги до рівня і якості усної мови учителя, який читає лекцію в школі, висував і В. Острогорський: «Учитель повинен володіти цілком даром слова, тобто говорити не лише абсолютно зв'язно і ясно, але навіть, по можливості, красиво і захоплююче» [11, с. 14].

Психологічні підстави лекційного методу актуалізуються і в методичній праці В. Данилова «Литература как предмет преподавания» (1917 р.). Методист розбирає специфіку шкільної лекції, підкреслюючи, що занадто тривала мова, завжди, врешті-решт, притуплює увагу, особливо у підлітків, недостатньо здатних до напруженої довільної уваги, тому вчителю не слід присвячувати цілого уроку за зразком вищої школи власному усному викладу. З точки зору В. Данилова, шкільна лекція – це історико-літературний коментар до твору, що поєднує монологічне мовлення учителя і літературну бесіду: «Учитель говорить, узагальнюючи знання, здобуті шляхом класного розбору і викладаючи історико-літературні відомості, необхідні як коментар до твору. Учні ж говорять, відповідаючи зв'язно на питання, таким чином, викладаючи усі знання, які він має відносно цього твору» [4, с. 126].

О. Дорошкевич звертає увагу на те, що продуктивність лекції залежить не лише від таланту і компетентності лектора: учні, слухаючи учителя, часто захоплюються предметом, і, якщо вони не записують, багато матеріалу для них пропадає. Предмет краще запам'ятовується, підкреслює методист, якщо він зачіпає як слухові, так і зорові, моторно-рухові відчуття [5, с. 7]. На думку ученого, уміння записувати конспект стає при лекційному методі обов'язковою методичною нормою, якій слід навчати.

Сама можливість застосування лекції в середніх навчальних закладах та її дидактичні і психологічні відмінності від академічної лекції досліджувалися Г. Леєром у праці «Предлагаемые перемены в учебной части военных училищ» (1868 р.). Педагог розглядав досвід німецької школи, в якій лекції («аудиторні читання») в середніх навчальних закладах ніскільки не відрізняються від бесід («класних читань»), протягом яких викладач, разом із власною розповіддю, ставить питання учням і примушує їх повторювати прочитане [6, с. 548]. Таким чином, Г. Леєр представляє існування в німецькій методиці «змішаного» методу: лекції читалися в невеликих класах (25–30 осіб) і мали характер бесід – це значно менше стомлювало, чим зв'язна неперервна «аудиторна лекція»; під час бесіди-лекції увага була менш напружена і слухачі активніші, ніж під час

лекції. Щоб уникнути нерозуміння і зневаги лекціями в середніх навчальних закладах, Г. Леєр пропонував спочатку будувати уроки по навчальному посібнику, потім запитувати вивчене і, нарешті, читати після усього цього лекцію про те ж саме, щоб бути упевненим, що після такої підготовки вона буде зрозумілою і уважно прослуханою [6, с. 551].

Застосування лекційного методу на уроці літератури стало предметом багатьох методичних робіт і тематикою для полеміки на вчительських з'їздах початку ХХ століття. Так, два педагогічні з'їзди (Перший з'їзд викладачів російської мови у військово-навчальних закладах 1904 року і З'їзд викладачів російської мови і словесності середніх навчальних закладів 1914 року) висловилися проти лекційного методу викладання [15, с. 252; 14, с. 51].

Як свідчить аналіз джерел, методика лекції на уроці літератури розглядалася В. Острогорським, М. Сретенським, В. Даниловим, О. Дорошкевичем та ін.

Потребу використання лекційного методу на уроці літератури О. Дорошкевич обґрунтовував його сутнісною природою, тим, що він «...звичайно не може ґрунтуватися на безпосередньому пізнанні явищ; отже, там, де матеріал не дозволяє учням зробити які-небудь узагальнені висновки на підставі власних спостережень, там є нормальним використання лекції» [5, с. 40].

Розглядаючи використання лекційного методу в середній школі, слід опиратися на ті «контекстні» відмінності, які були актуалізовані Г. Леєром: лекції в університеті і лекції в середньому навчальному закладі відрізнялися тим, що під час шкільної лекції учень постійно включався в навчальний діалог із викладачем, елементи бесіди були обов'язковим елементом шкільної лекції, що виражає її специфіку та головну відмінність від лекції в університеті. Поєднання методів бесіди і лекції в практиці школи В. Острогорський також називав «змішаним» методом, коли використовувалася і форма бесіди, з наступними відповідями учнів на запитання викладача, і форма лекції, зв'язної розповіді викладача, з перевіркою питань з метою перевірки рівня засвоєння запропонованого матеріалу [11, с. 14].

В. Острогорський розумів та наголошував на важливості спадкоємних зв'язків методів середньої і вищої школи. «З останнього класу, – писав методист, – учні йдуть вже в університет або вищі курси, а значить, складання лекцій у старших класах значно полегшить згодом складання лекцій у вищих навчальних закладах» [11, с. 14]. Проте метод лекції учений переносив на шкільний ґрунт не буквально: адаптація полягала, наприклад, в тому, що учні перший час забезпечувалися конспектами лекцій, які читав викладач, а пізніше, з отриманням стійкої навички конспектування, записували лекції самостійно.

В. Острогорський вважав необхідним використання лекційного методу при вивченні вступних тем до великих розділів історії літератури [11, с. 95–96].

Використання методу лекції у старших класах повинне було опиратися на стійку навичку учнів з конспектування. Здатність і підготовленість старшокласника до складання конспекту не завжди відповідала тим завданням, які ставив перед собою учитель, застосовуючи лекційний метод. О. Дорошкевич у праці «Опыт методического построения урока словесности» (1917 р.) підкреслював, що під час лекції учні бувають далекі від предмета викладу: уся увага їх спрямовується на вдаль і можливо повне записування лекції. На думку ученого, записування і конспектування лекції не були тотожними поняттями, оскільки конспектуванню лекцій потрібно було навчати [5, с. 6].

З розвитком шкільного історико-літературного курсу на початку ХХ століття лекцій-огляди стали необхідною формою, що дозволяла долати «опір» художнього матеріалу, обсяг якого постійно збільшувався. Використання лекції в другому півріччі випускного VIII класу як головного і єдиного методу навчання пропонувався О. Лебедевим. На думку ученого, в цей період слід було відійти від системи «завдання» і «опитування» уроків і перейти до читання лекцій. Мету цих лекцій учений визначав як побіжний огляд новітньої російської літератури і, одночасно, як керівництво домашнім читанням учнів: «Учні, які читали новітніх російських письменників, завдяки цим лекціям, осмислять їх... ті, які не читали – зацікавляться і свідомо візьмуться за читання, знатимуть, що читати» [8, с. 28]. На думку методиста, метод лекції при навчанні літературі є оптимальним при системному повторенні усього гімназійного історико-

літературного курсу. Безумовно, така модель навчання в VIII класі безпосередньо орієнтувала учнів на методику лекційного курсу вже в університеті.

Прикладом навчального посібника з лекційною подачею гімназійного історико-літературного курсу є «Курс лекцій по новейшей русской литературе» Г. Александровського (1903 р.). До нього увійшли усі монографічні теми російської літератури XIX століття: В. Белінський, І. Тургенев, І. Гончаров, О. Островський, М. Некрасов, Л. Толстой.

Книга Г. Александровського – авторський лекційний матеріал, виданий як лекції з новітньої літератури, прочитані в VIII класі приватної жіночої гімназії А. Дучинської в Києві. Проте, на думку сучасних дослідників, значний об'єм матеріалу примушує засумніватися в повній його реалізації в лекційному вигляді протягом одного випускного класу [1, с. VI].

Таке копіювання академічної логіки історико-літературного курсу вищої школи, представлене в лекціях Г. Александровського не сприяло урахуванню специфіки шкільної лекції [3, с. 302].

Розгляд опублікованих лекційних курсів Г. Александровського примушує погодитися з позицією В. Острогорського, який пропонував учителеві самому складати лекції для вивчення історико-літературного курсу в старших класах [3, с. 302].

У чіткій відповідності з підходами до лекції В. Острогорського побудована методика лекції в книзі М. Сретенського «О преподавании словесности в VIII (педагогическом) классе женских гимназий» (1916 р.). Основою класних занять з історії словесності, вважає методист, має бути аналіз обраних викладачем творів. Лекційний виклад допустимий у трьох випадках: у вступних темах до великих цілісних розділів; при завершальних заняттях з розділу; при оглядах окремих поетичних напрямів [13, с. 4].

М. Сретенський пропонує сценарій (анотацію) лекції з огляду групи ліриків «чистого мистецтва» – Ф. Тютчева, А. Майкова, О. Толстого, А. Фета. «Усе, що можна тут зробити, – відзначає М. Сретенський, – це на декількох уміло підібраних зразках їх лірики (добре застосувати тут заучування напам'ять) стисло вказати особливості творчості кожного з названих поетів: слід змалювати натурфілософський характер лірики Ф. Тютчева, зіставивши його картини натхненної боротьби космічних сил з пушкінськими пластичними, спокійними і дещо холодними описами природи; слід вказати барвистість майковських віршів; потрібно вдало відтіняти найближчу спорідненість віршів О. Толстого з пушкінськими, за їх звучністю і бездоганною обробкою; потрібно звернути належну увагу учнів на чарівливу простоту російської природи у А. Фета» [13, с. 19]. Методист підкреслює, що такі висновки мають бути не ззовні нав'язані учням, а бути сформульовані в результаті умілого доведення на них, шляхом очевидних паралелей і зіставленням зі знайомим вже літературним матеріалом.

Таким чином, історико-літературний курс, що постійно розширювався, зумовив застосування в старших класах методу лекції, що апріорі належав вищій школі.

Специфіка шкільної лекції як пропедевтичної форми підготовки до академічних прийомів університету полягала в постійному поєднанні елементів лекції і літературної бесіди. Методична функція шкільної лекції обґрунтовувалася не віком учнів, а тим, наскільки якість лекції забезпечувала продуктивне мислення слухача. Крім того, актуальність лекційного методу на уроці літератури була детермінована умовою: користуватися лекцією тоді, коли інші методи були малоефективними (наприклад, на вступних і завершальних заняттях з цілісних розділів курсу). Використання методу лекції поєднувалося із формуванням в учнів стійкої навички конспектування. Ґрунтуючись на визначенні В. Данилова, шкільну лекцію можна визначати як історико-літературний коментар до твору, що поєднує монологічне мовлення учителя і літературну бесіду, готує учнях до методів вищої літературної освіти [3, с. 303].

Висновки. Педагоги-словесники, методисти по-різному визначали значення лекції у викладанні літератури у середній школі. Рахуючи її, в цілому, приналежністю вищої освіти, вони підкреслювали своєрідність лекції на уроках літератури, вказуючи психологічні, дидактичні і методичні особливості застосування лекційного методу у шкільному історико-літературному курсі. Оптимальним у вітчизняній методичній школі вважалося поєднання

евристичного і лекційного методів. Аналіз практики застосування лекційного методу на уроці літератури в другій половині XIX – початку XX століття призводить до висновку про регулярне використання лекцій при вивченні історико-літературного курсу в старших класах. В той же час специфіка шкільної лекції полягала в поєднанні в ній як елементів академічної лекції, прийнятої у вищій школі, так і елементів літературної бесіди, як методу середнього ступеня освіти.

Перспективи подальшої наукової роботи в означеному напрямі вбачаємо у дослідженні різних аспектів проблеми становлення і розвитку змісту, форм і методів викладання літератури у XIX – на початку XX століття.

Список використаної літератури

1. Александровский Г. В. Чтения по новейшей русской литературе. Курс, читанный в VIII класса частной женской А.Т. Дучинской гимназии в Киеве / Г. В. Александровский. – Киев : Типография П. Барского, 1903. – 205 с.
2. Герасимов В. В. Устранение чтения лекций в академической или университетской системе преподавания наук / В. В. Герасимов. Спб. : Тип. Голике, 1881. – 92 с.
3. Гетманская Е. В. Словесность в средней и высшей школе. Традиции преемственности: историко-методический очерк : монография / Е. В. Гетманская. – М. : МПГУ : Прометей, 2013. – 407 с.
4. Данилов В. В. Литература как предмет преподавания. (Средняя и низшая школы. Учительские институты) / В. В. Данилов. – М., 1917. – 176 с.
5. Дорошкевич А. К. Опыт методического построения урока словесности / А. К. Дорошкевич. – Петроград-Киев, 1917. – 58 с.
6. Кареев Н. Н. По вопросу о лекционной системе в высшей школе / Н. Н. Кареев // Вестник Европы. – 1913. – Октябрь. – С. 339–346.
7. Кипнес Л. В. Развитие литературного образования в учебных заведениях среднего тина России второй половины XIX – начала XX вв. : монография / Л. В. Кипнес. – Санкт-Петербург, 2004. – 200 с.
8. Лебедев А. М. О преподавании литературы в средней школе / А. М. Лебедев // Родной язык в школе. – 1914–1915. – № 1. – С. 24–28.
9. Леер Г. А. Предлагаемые перемены в учебной части военных училищ / Г. А. Леер // Педагогический сборник. – 1868. – № 7. – С. 521–556.
10. Лекции по русскому языку / Сост. Е. Гурьева. Б.м., 1908. – 727 с.
11. Острогорский В. П. Беседы о преподавании словесности / В. П. Острогорский. – Спб., 1885. – 110 с.
12. Сикорский А. И. Психологические основы воспитания и обучения / А. И. Сикорский. – Спб., 1910. – 138 с.
13. Сретенский Н. Н. О преподавании словесности в VIII (педагогическом) классе женских гимназий / Н. М. Сретенский. – Казань : Центральная типография, 1916. – 24 с.
14. Съезд преподавателей русского языка и словесности средних учебных заведений Кавказского учебного округа (22 мая – 1 июня 1914 г.). – Тифлис, 1914. – 320 с.
15. Труды первого съезда преподавателей русского языка в военноучебных заведениях (22-31 декабря 1903 г.). / Под ред. П. В. Петрова. Спб. : Издание Педагогического Музея военно-учебных заведений, 1904. – 434 с.

References

1. Aleksandrovskiy G. V. (1903). Reading on noveyshey Russkaya literature. Course chytannyy in class VIII chastnoy zhenskoy SA Duchynskoy grammar school in Kiev. Kiev : Typography Barskoho (in Ukr).
2. Gerasimov V. V. (1881). Elimination reading lectures in akademycheskoy Or unyversytetskoy system prepodavanyya Science. Spb. : Type. Golik (in Russ.).
3. Hetmanskaya E. V. (2013). Literature in average High society and school. Tradition preemstvennosty: historical and methodical Essay. Moscow : MPGU: Prometheus (in Russ.).
4. Danilov V. V. (1917). Literature As the subject of teaching. (Srednyaya and nyzshaya school. Uchytelskye Institutes). Moscow (in Russ.).
5. Doroshkevych A. K. (1917). Experience methodical literature building a lesson. Kiev (in Ukr).
6. Kareev N. H. (1913) On the issue of lektzyonnoy system in High society School (Journal Europe), october, 339–346 (in Russ.).
7. Kypnes L. V. (2004). Development in uchebnykh literary education establishments of Russia second Medium ting polovyny XIX – beginning of XX centuries. St. Petersburg (in Russ.).
8. Lebedev A. (1914–1915). Oh prepodavanyy in the literature of high school (Rodnoy language in school), 1, 24–28 (in Russ.).
9. Leer G. A. (1868). Predlahaemye peremeny in uchebnoy parts voennykh schools (A collections of Teaching), 7, 521–556.
10. Lectures in Russian Language (1908) (in Russ.).
11. Ostrogorsky V. P. (1885). Besedy at prepodavanyy Literature. Spb. (in Russ.).
12. Sykorsky A. I. (1910). Psychological Fundamentals of education and learning. Spb. (in Russ.).
13. Sretensky N. H. (1916). O prepodavanyy literature in VIII (Teaching) Class zhenskykh hymnazyu. Kazan : Tipografiya (in Russ.).

14. Съезд Lecturer of Russian language and literature Average учебных wound Caucasian учебноho vicinity (22 May - 1 June 1914 g) (1914). Tiflis (in Russ.).
15. Proceedings pervogo съезда Lecturer of Russian language in the military establishments of учебных (22-31 December 1903 g) (1904). Spb. : Edition Teaching Museum of military-wound учебных (in Russ.).

NOWAKOWSKA Lyudmila Volodymyrivna,

Ph.D , assistant professor of Ukrainian literature, Ukrainian and methods of teaching Uman State

Pedagogical University named Pavlo Tyczyna

e-mail: nlb-48@ukr.net

TEACHER-LANGUAGE AND LITERATURE ROLE OF LECTURES IN TEACHING LITERATURE (SECOND HALF OF XIX – EARLY XX CENTURY)

Summary. *The article highlights the views of teachers-language and literature of the second half XIX – early XX century lecture on the role of teaching literature.*

Established that Methodist differently defined important lectures in teaching literature in high school. Considering it as a whole, fixture of higher education, they stressed the uniqueness lecture on the lessons of literature indicating psychological, educational and methodological features use the lecture method in the school of historical and literary course.

The use of the method in the classroom lectures literature confirmed by a number of works of the mid XIX – early XX century, which investigates the psychological, educational and methodical study actually use the lecture. In this context, among other noteworthy works V. Gerasimov, V. Ostrogorsky, A. Sikorski, V. Danilov, A. Doroshkevych and others.

The analysis of the practice of lecture method in class literature in the second half of XIX – early XX century. It is noted that the tradition of teaching literature in the study period was based on a combination of heuristic method (conversation) and dogmatic (lecture) teaching methods.

It was found that regular use of lectures in the study of historical and literary courses in high school. At the same time the specificity school lecture was combined in her elements as academic lectures, adopted in high school, and literary elements of conversation as a method of medium education.

At the beginning of the XXI century, expanded and deepened polyphonic space, which is formed by the reader, but understanding the leading role of literary education and the efforts made by teachers in the second half of XIX – early XX century point the way current.

Key words: *lecture method, literature, literature, teacher-teacher of literature, teaching literature in the second half of XIX – early XX century.*

*Одержано редакцією 25.05.2016
Прийнято до публікації 26.05.2016*

УДК 37.372

МИРОНЕНКО Ілона Євгеніївна

студентка 4 курсу напряму підготовки – «Дошкільна

освіта» Кафедри дошкільної освіти

Черкаського національного університету

імені Богдана Хмельницького

e-mail: ilonamyronenko@ukr.net

ІГРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ У ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ДОШКІЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Анотація. *У статті розглянуто поняття дитячої гри, ігрових технологій. Схарактеризовано особливості дитячої гри у різні вікові періоди та роль вихователя у них. Значення гри у моральному вихованні дітей дошкільного віку.*

Ключові слова: *гра, ігрові технології, сюжет гри, предмети-замінники, моральне виховання.*

Постановка проблеми. *Значна роль у розвитку та вихованні дитини належить грі – найважливішому виду дитячої діяльності. Вона є ефективним засобом формування*